

POSVOJENA OD LJUDI – bela štorcklja (*Ciconia ciconia*)

//Damijan Denac

Malokatero vrsto ptice poznajo ljudje tako dobro kot belo štorckljo. Ker gnezdi v nižinah in ravninah, te pa je človek poselil zelo zgodaj, ga spremlja že tisočletja. Na njegovo navzočnost v teh krajih se je dodobra prilagodila, ta proces pa se nadaljuje še danes. Tudi pozornost ljudi do štorcklje ima dolgo zgodovino. Muslimanom je sveta žival, že Plinij pa je poročal, da so v antični Tesaliji štorckljo varovali, človeka, ki jo je ubil, pa kaznovali s smrtjo. Štorcklja ima tudi nekaj zaslug, da je človek osvojil nebo. Leta 1891 je Nемеc Otto Lilienthal kot prvi človek uspešno poletel z letalno napravo, ki jo je izdelal na osnovi svojih študij leta in peruti bele štorcklje. Bele štorcklje se drži še en sloves - je ena najbolj raziskanih živalskih vrst sploh.

Sorodstvo

Sistematiki jo uvrščajo v red močvirnikov (Ciconiiformes). V zahodni Palearktiki živijo tri družine tega redu: štorcklje (Ciconiidae), čaplje (Ardeidae) ter ibisi in žličarke (Threskiornithidae). Laični opis, da so močvirniki ptice, za katere je značilno, da so velike in imajo dolge noge in velike kljune, ne drži povsem. Ena od skupaj šestih družin iz redu močvirnikov so tudi jastrebi novega sveta (Cathartidae), kar se je pokazalo na osnovi novejših genetskih raziskav, čeprav po zunanosti niso nič kaj podobni štorckljam ali čapljam. Štorckelj je na svetu 19 vrst, v Sloveniji pa živita dve, bela in črna (*Ciconia nigra*). Črna štorcklja je plaha, ne gnezdi v neposredni bližini človeka in ima raje velike gozdove, njena ekologija je povsem drugačna kot pri beli štorcklji. Od bele jo najlaže ločimo po črnem vratu in repu.

Bela štorcklja živi le na stari celini. Podvrsta *C. ciconia ciconia* gnezdi domala po vsej Evropi, Severni Afriki, Savdski Arabiji, Iranu, Izraelu in Siriji. Druga podvrsta, *C. ciconia asiatica*, ima svoj areal v Centralni Aziji. V glavnem gnezdi v Uzbekistanu, manjše število pa še v Kazahstanu, Tadžikistanu in Kirgiziji. Ta podvrsta se seli v Indijo, njena celotna populacija pa je bila ocenjena na 1450 parov.

Nekdanjo tretjo podvrsto, *C. c. boyciana*, z razširjenostjo v JV Sibiriji in SV Kitajski, so v novejšem času opredelili kot samostojno vrsto - črnokljuno štorckljo (*Ciconia boyciana*).

Izjemno domovanje

Štorckljino gnezdo je veličastna stvaritev, ki si zasluži posebno omembo. Je središče socialne aktivnosti para med gnezdenjem in skupaj ga silovito branita pred drugimi štorckljami, ki ga želijo prevzeti. Takšni boji so pogost pojav, trajajo lahko ves dan in se končajo s smrtnim izidom katere od štorckelj. Gnezdo sprva brani samec pred drugimi samci, saj se priseli pred samico. Večina se jih vrne k nam v zadnjem tednu marca. Kasneje ga skupaj branita predvsem pred mlajšimi štorckljami, ki se priselijo za odraslimi. Med temi boji pri prerivanju pogosto poškodujejo jajca ali

mladiče. V primeru prevzema gnezda novi lastnik vedno vrže iz njega jajca ali mladiče prejšnjega para. Boji potekajo tiho, saj štorcklja s svojim grgavcem (syrinx) razen pihanja in sikanja ne zmore drugih glasov. Pač pa je njeno hitro klopotanje s kljunom prava pesem.

Gnezdo, zgrajeno iz debelejših vej, trave, zemlje in gnoja, lahko meri v višino tudi do 2,5 metra in ima premer 2 metrov. Takšna ogromna gnezda so zelo stara. Štorcklje jih dograjujejo iz leta v leto, zato »rastejo«. Najstarejše slovensko gnezdo ima okrog 100 let in ga lahko občudujemo na dimniku baročnega dvorca v Dornavi. V njenem gnezdu gnezdijo poljski (*Passer montanus*) in domači vrabci (*Passer domesticus*) brez škode za štorckljo. Kar 85 % gnezd v Sloveniji ima takšne podnajemnike, v posameznem gnezdu smo jih našli do 15 parov. Tej posebni obliki medvrstnega odnosa pravimo komenzalizem (ena vrsta ima korist od druge, druga pa pri tem nima škode) oziroma, še bolj specifično za ta primer, karpoza. Z Madžarskega so znani primeri gnezdenja kavk (*Corvus monedula*), škorcev (*Sturnus vulgaris*), postovke (*Falco tinnunculus*) in celo zlatovranke (*Coracias garrulus*) v štorckljinih gnezdih.

Pri interpretaciji števila štorckljinih gnezd moramo biti previdni. En par lahko zgradi dve gnezdi v enem letu in drugo uporablja le za spanje. Sicer lahko štorcklja zgradi novo gnezdo v manj kot tednu dni. Po vsej Evropi in tudi pri nas je bila ugotovljena sprememba v izbiri gnezdišč. Medtem ko je leta 1964 skoraj 90 % štorckelj gnezdilo na dimnikih, jih je leta 1999 tam gnezdilo le še manj kot 20 %. Skokovito pa je naraslo število gnezd na drogovih. To je posledica sprememb v graditvi hiš, gnezdenje na drogovih pa zaradi bližine električnih žic za štorckljo pomeni večje tveganje. Pri nas se je celo zgodilo, da je zaradi kratkega stika gnezdo zgorelo. Gnezda na slamnatih kopicah so za naše kraje davna preteklost iz šestdesetih let 20. stoletja, še sredi osemdesetih pa je večina srbske populacije gnezdila prav tam. Danes ni več tako.

Štorcklje lahko gnezdiijo kolonijsko, takšno gnezdenje naj bi bil način optimalne izrabe zelo ugodnih prehranjevališč. Kadar hranijo mladiče, iščejo hrano v manj kot kilometrskem krogu od gnezda; lahko si predstavljamo ponudbo hrane v okolici kolonije 56 parov v vasi Čigoč na Hrvaškem! Poplavni in močvirni travniki so za štorckljo najbolj izdatno pogrnjena miza. Pri nas prave kolonije nimamo. Za ohlapno kolonijsko gnezdenje gre najbrž v primeru 10 gnezd v vaseh Mala in Velika Polana, ki se vrstijo drugo za drugim. Prave kolonije so nam najbližje na Hrvaškem, že omenjena na Lonjskem polju, pa v Avstriji na meji s Slovaško, v znanem rezervatu »Marchauen« - loke ob Moravi. Kolonije so znane tudi iz Maroka, kjer tretjina populacije gnezdi v njih, in iz Španije. V Pelagoniji v južni Makedoniji

2: Gnezditveni uspeh bele štoklje (*Ciconia ciconia*) je močno odvisen od vremena. Precej manj mladičev poleti iz gnezd, če je ob koncu maja in v juniju daljša ohladiitev ali deževje.
foto: Franc Bračko

3: V vročih poletnih dneh morda uzremo bele štoklje z belimi nogami. Po nogah spuščajo (blatenje nog) sečno kislino, ki izhlapeva, pri čemer se jim ohlaja telo. Izvrstna termoregulacijska sposobnost. Kristalizirana sečna kislina bele barve ostane na nogah.
foto: Martin Schneider Jacoby

je pred približno 50 leti praktično vsa populacija gneznila kolonijsko. Leta 2002 je bilo v kolonijah le še 65 % ptic, kolonije pa so povsem izginile iz izsušenih območij.

Ogrožena?

Na osnovi podatkov, zbranih med mednarodnimi popisi bele štoklje, je moč spremljati nihanja celotne populacije. Leta 1984 je celotna populacija štela 135.000 parov, leta 1994/95 pa 166.000. V tem obdobju se je torej povečala za 23 %. To pa ne pomeni, da so sedaj razlogi za njeno varstvo odveč. Povečala se ni enakomerno po celotni Evropi in sploh ne povsod. Na osnovi populacijskih nihanj lahko prepoznamo v Evropi več ločenih »regionalnih populacij«. JZ populacija v Španiji in na Portugalskem je izjemno narasla. V Španiji se je število parov povečalo za 146 %, v glavnem zaradi prilagoditve štokelj prehranjevanju po smetiščih. Zaradi novih navad pa je tam skokovito narasla smrtnost zaradi trkov v električne žice in zaradi plastike, ki jo zaužijejo na smetiščih in jim poškoduje želodec. Prav tako je zelo močna vzhodna populacija na območju Poljske, Ukrajine, Belorusije in baltskih držav. Za SZ populacijo na območju držav Danske, Nemčije, Nizozemske, Avstrije, Francije in Švice je značilna nizka gnezditvena gostota, povečanje populacije v teh državah pa pojasnjujejo v glavnem s priseljevanjem iz JZ in vzhodne populacije. V to skupino bi lahko uvrstili tudi Slovenijo, saj smo pri nas med letoma 1979 in 1999 ugotovili 19 % porast populacije, ki gotovo ni posledica povečane reprodukcije naših štokelj. Leta 1999 je gnezdilo v Sloveniji 200 parov. Povprečni gnezditveni uspeh bi moral biti vrsto let krepko čez 2 poletela mladiča na par, da bi lahko vzroke za takšno rast pripisali razmeram na gnezdiščih, kar pa je za osrednjo Evropo prej izjema kot pravilo.

K povečanju populacije so pripomogle tudi prekinjene katastrofalne suše na območju Sahela v Afriki med letoma 1968 in 1984. Takrat so se travišča, glavni prehranjevalni habitati bele štoklje na prezimovališčih, zaradi suše spre-

menila v polpuščave in puščave. To je bilo posebej izrazito v Senegal, Maliju in Nigru, državah, kjer prezimuje večina zahodne populacije. Njihova glavna hrana v teh krajih so žuželke, zlasti kobilice.

Ali je torej bela štoklja pri nas ogrožena? Ob trenutnem širjenju gnezditvenega areala in povečevanju števila gnezdečih štokelj bi temu zlahka oporekali. Zavedati pa se moramo, da je stanje ugodno le toliko časa, dokler je v močnih populacijah dovolj štokelj, ki napajajo našo. Ob prenehanju priseljevanja, poslabšanju razmer na prezimovališčih ter ob deževnem in hladnem vremenu v času gnezdenja nekaj let zapored lahko število štokelj kaj hitro dramatično upade.

Gnezditveni uspeh štoklje je zelo odvisen od vremena. Najbolj jih prizadeneta ohladiitev in deževje v obdobju, ko so izvaljeni mladiči stari manj kot teden dni, to je v drugi polovici maja.

Kako tragične posledice ima za belo štokljo intenzivno kmetijstvo, nam dovolj zgovorno ponazarjajo naslednji primeri. Na Nizozemskem je v tridesetih letih 20. stol. gnezdilo 350 parov, v osemdesetih letih pa je bela štoklja tako rekoč izumrla. Od leta 1969 gojijo štoklje *ex situ* (način ohranjanja vrste zunaj okolja, kjer živi - vrsto v ujetništvu namnožijo in jo, v optimalnih razmerah, znova vrnejo v naravo) v t.i. »satelitskih postajah«, s čimer jim je nekako uspelo ponovno vzpostaviti »naravno« populacijo, ki šteje 90 parov. Še bolj črna je zgodba iz Danske. Od 4.000 gnezdečih parov (!) leta 1890 jih je do leta 1996 preživel 6! Vzrok: intenzivno kmetijstvo. Švedska - nekdanj pogosta štoklja je izumrla leta 1955. Leta 1989 so se lotili projekta reintrodukcije. Podobno velja za Švico.

Na poti

Štoklje čaka vsako leto čez 5.000 km dolga pot v Afriko in nazaj. To razdaljo premagajo skoraj izključno nad kopnim,

kjer izkoristijo dvigovanje toplega zraka. Ta jih dvigne, z višine pa lahko brez pretirane vložene energije letijo zelo daleč. Nad morjem se zrak dviguje bistveno slabše kot nad kopnim, zato morje premagajo nad morskimi ožinami. V povprečju preletijo 200 kilometrov na dan.

Povsem nov vpogled v poznavanje selitve je prinesla uporaba satelitske telemetrije selečih se ptic. Ob koncu osemdesetih let so jo prvič uporabili pri beli štoklji, danes so na voljo podatki o čez 100 satelitsko sledenih pticah na selitvi. In rezultati? Zabeleženi premiki 24 ur na dan v obdobju več let omogočajo prav neverjetne analize. Na Poljskem gnezdeči samec »Peterchen«, ki je 4 leta nosil 60 g težki mikroodtajnik, je v tem obdobju za pot v Afriko potreboval 20-25 dni, v glavnem se je selil v Sudan, pa tudi v Kenijo in Etiopijo. Črno morje je vselej preletel po najkrajši poti, čez ožino Bospor. Odselil se je med 14. in 23. avgustom, nazaj pa se je odpravil med 21. februarjem in 22. marcem. Za pot domov je potreboval 37-56 dni, na »rodno« gnezdo pa je priletel med 10. aprilom in 16. majem. V štirih letih je preletel 71.725 kilometrov. Prav neverjetno! Takšni rezultati nimajo le znanstvene, marveč tudi pomembno uporabno vrednost. Z njimi lahko odkrijemo pomembna prezimovališča, ki jih »peš« morebiti ne bi nikdar, in začnemo z njihovo naravovarstveno obravnavo.

V preteklih letih je prišlo tudi do sprememb v selitvenem vedenju bele štoklje. Vedno večji del španske populacije prezimuje kar na smetiščih in se ne odloča več za tvegano selitev. Kakšna prezimujoča štoklja zadnja leta tudi domačinov Dravskega polja ne vznemirja več.

Spet doma

Število štokelj v Sloveniji narašča. Povečalo se je tudi njeno naseljitveno območje. Najprej je naselila Mursko in Dravsko ravan ter Slovenske gorice, od koder se je razširila na Dolenjsko, v Belo krajino, na Ljubljansko barje, na Savsko in Savinjsko ravan ter na Goričko. Po teh pokraji-

nah jo spremljajo različni habitati z zelo raznoliko ponudbo hrane. Par, ki gnezdi sredi Dravskega polja in ga obdajajo v glavnem koruzne monokulture, ima večje težave in drugačne strategije lova kot par, ki se gosti na močvirnih travnikih ob Krki. Prvega najpogosteje srečamo kar ob neobdelanih melioracijskih jarkih. Sprehodimo se še ob vencu travnikov pri Veliki in Mali Polani, ki ju morebiti poznamo po rojstni hiši pisatelja Miška Kranjca. Na njih mrgoli žuželk in drugih organizmov. Ob travniških opravih – košnji, obračanju in spravilu krme – bele štoklje sledijo ljudem, ki ob tem razkrijejo njihovo hrano: male sesalce, dvoživke, žuželke in plazilce. Nepozaben prizor iz kulturne krajine, ki daje slutiti odvisnost živali od človeka. Štoklje lahko životarijo ob intenzivno obdelovanih poljih, vendar tam nikdar ne dosežajo takšnih populacijskih gostot kot ob travnikih. Z roba preživetja jih zlahka zbrisejo naključni dogodki.

Velika in Mala Polana sta bili leta 1999 skupaj razglašeni za Evropsko vas štokelj, vas z največ štokljami v državi. Pridružili sta se vsem Nagybjom na Madžarskem (33 gnezd v vasi), Rühstätt (43) v Nemčiji, Čigoč (56) na Hrvaškem, Andrid (37) v Romuniji in Malpartida de Cáceres (120) v Španiji. Evropsko koordinacijo in podelitev priznanja »Evropska vas štokelj« je vodila fundacija Euronatur. Tem vsem je skupno proslavljanje praznika štokelj. Ta izjemni medijski dogodek združuje kulturni program, mladinsko delo, razstave, stojnice itd. Je enkratni primer, kako naravna dediščina postane kapital za domačine na najboljši možen način. Brez štokelj pač ni Evropske vasi štokelj. Spričo splošne družbene naklonjenosti beli štoklji si skorajda ne moremo zamisliti bolj karizmatične vrste, s katero lahko širimo naravovarstveno sporočilo. Človekovo naklonjenost štoklji bodo z ohranjanjem tradicionalne košnje užile tudi vse druge ogrožene vrste, ki pri ljudeh ne vzbujajo posebnih simpatij. Bela štoklja je tako most do varstva narave v najširšem pomenu. ●

4 in 5: Travnike, štokljina najboljša prehranjevališča, mora človek vzdrževati bodisi s pašo bodisi s košnjo. foto: Martin Schneider-Jacoby

6: Povsod po naseljitvenem območju gnezdi bela štoklja (*Ciconia ciconia*) vse pogosteje na drogovih električne napeljave. To je povezano z večjim tveganjem za štokljo, saj sta trk v žice ali električni udar najpogostejša vzroka smrti. foto: Luka Božič